

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 23 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2023

Bahreyn Beldelerinde Ufûrler Emirliği

Ufurid Emirate in The Towns Of Bahrain

Yasin Kurnaz

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatlar Anabilim Dalı

Assist. Prof., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Science, Department of Islamic History and Arts

Niğde/ Türkiye

yasinkurnaz@windowslive.com <https://orcid.org/0000-0001-5930-8382>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1356804

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 07/09/2023

Accepted / Kabul Tarihi: 10/12/2023

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2023

Cite as / Atıf: Kurnaz, Yasin. "Bahreyn Beldelerinde Ufûrler Emirliği". *Marife* 23/2 (2023) 593-616. <https://doi.org/10.33420/marife.1356804>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Bahreyn Beldelerinde Usfûrler Emîrliği

Özet

Bahreyn, İslâmiyet'in yayılmaya başladığı dönemlerde önem kazanmıştır. İsmi Zenc hareketi ve Karmatîlerle ön plana çıkan Bahreyn, daha sonra altı asır kadar tarihten silinmiş gibidir. Oysa burada Usfûrler Emîrliği gibi bazı siyasi oluşumlar hayat bulmuştur. Kaynaklarda Bahreyn beldeleri olarak geçen Evâl Adası, Lahsâ ve Katif şehirleri başta olmak üzere bölgede yaşanan siyasi hadiseler araştırılmak üzere beklemektedir. Çalışmamızın konusu olan Usfûrler, Benî Âmir kabilesinden gelmektedir. Benî Âmir bölgeye sonradan yerleşmiş olup buradaki Karmatîlerle gerçekleştirdikleri askerî anlaşmalarla bölgede güçlenmiştir. Çevresindeki birçok kabilenin aksine Karmatîlerle olan olumlu münasebeti neredeyse hiç bozulmamıştır. Usfûrler, Karmatîlerin Uyûniler tarafından yıkılmasından sonra Uyûnilerle de askerî anlaşmalar imzalamak istemiştir. Uyûniler güçlü oldukları dönemde bu teklife mesafeli yaklaşırsa da zayıflamaya başladıklarında Usfûrlerle anlaşmaya mecbur kalmışlardır. Usfûrlerin Uyûniler karşısındaki bu başarısı kendi emîrliklerini kurmak için belki de en büyük adımdır. Uyûnileri yıkmayı başaran Usfûrler hızla genişleyerek bölgede kimi zaman tam bağımsız kimi zaman özerk olmak üzere yaklaşık 150 yıl söz sahibi olmuştur. Basra Körfezi'nden Hindistan'a uzanan deniz ticareti, çevrelerindeki siyasi gelişmelerin en önemli sebebidir. Arap denizleri ve Hint Okyanusu arasındaki ticaret yollarına hükmetmek hem Usfûrlerin hem de çevresindeki siyasi yönetimlerin en önemli gayesi olmuştur. Denize mesafeli olan Moğollar dahi bölgede söz sahibi olmak için gemi inşa ettirmiş hatta zaman zaman Usfûrlerin gemilerine ve tebasına el koymuştur. Usfûrlerin bölgede hâkim güçlerden olan Hürmüz Emîrliği, Moğollar, Memlükler başta olmak üzere diğer tüm emîrliklere ve devletlere karşı takip ettikleri politikaları, genel itibarıyla ekonomik çıkarları korumak ve hayatîyetlerini devam ettirmek olmuştur. Bunu, hac ve ticaret yollarını kontrol edebilme güçlerini çevrelerindeki siyasi yapılara karşı en büyük koz olarak kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Ancak çevredeki siyasi oluşumların, kimi zaman doğrudan kimi zaman özerk olarak yönetimleri atında kendi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların içerisinde başta Hürmüz Emîrliği olmak üzere Salgurlular, Moğollar, Memlükler, Tayyibilerin isimleri geçmektedir. Önce Hürmüz Emîrliği'nin yönetimi altına giren Usfûrler yaklaşık 20 yıl bu emîrliğe bağlı olarak varlıklarını devam ettirmeyi başarmıştır. Ardından bölgede etkisini iyiden iyiye hissettiren Moğollarla temasta olan Usfûrler, Moğollara karşı güvensizliklerinden dolayı Memlüklerle iyi ilişkiler kurmuşlardır. Dostane ilişkiler Memlüklü Sultanı Baybars'ın vefatından sonra bozulmuştur. İlerleyen dönemlerde Memlükler bölgedeki ticaretlerinin tehlikeye girdiğini görünce aralarında Usfûrlerin de olduğu bölge yönetimlerine iyi niyet mektubu göndermiştir. Böylece Usfûrlerle Memlüklerin arası yeniden düzelmiştir. Usfûrler bir yandan Moğollarla aralarında düşmanlık olan Memlüklü Sultanı Baybars'la iyi geçinirken diğer yandan da sınırları Yemen'e kadar dayanan Zafâr'daki Habûzîlerle dostane ilişkiler kurmuştur. Ancak kendi aralarındaki çekişmeler Tayyibilerin Bahreyn adalarını, Lahsâ ve Katif'i ele geçirmelerine neden olmuştur. 7/13. asrın başlarında bölgede hâkimiyetini arttıran Tayyibiler, Usfûrî Emîrliği'ni bir süre yönetimleri altına almış ve onlarla yaptıkları anlaşmalar gereği belli ödemeler karşılığında ihtiyaç duydukları anlarda Usfûrleri askerî alanda kullanmışlardır. Körfez'deki deniz ticareti gelirlerini Tayyibilere bırakan Usfûrler bir süre daha hayatîyetlerini korumuştur. Usfûrî idarecilerin uyumlu çalışması ilerleyen yıllarda yerini çatışmalara bırakmıştır. Usfûrî ailesinde yönetimi ele geçirmek isteyen bireylerin iktidar hırslarının, dış güçlerden yardım talep edecek düzeye gelmesi emîrliğin yıkılışını hızlandırmıştır. Usfûrler Emîrliği'nin Bahreyn'deki iktidarını araştırdığımız çalışmamızda konu hakkındaki bilgilerin sınırlı olması ve var olan bilgilerin kaynaklarda dağınık hâlde bulunması en zorlandığımız kısımdır. Çalışmamız Usfûrler Emîrliği'nin siyasi tarihine ışık tutmayı 7-8/13-14. asırlar arasında Bahreyn beldelerindeki kapalılığı nispeten gidermeyi ve daha kapsamlı yapılacak sonraki çalışmaların önünü açmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Bahreyn, Usfûrler Emîrliği, Benî Âmir, Lahsâ

Usfurid Emirate in The Towns Of Bahrain

Summary

Bahrain gained prominence in the period when the spread of Islam began. Bahrain, whose name came to the forefront with the Zanji Movement and the Qarmatians, seems to have been got out of existence for about six centuries. However, some political formations, such as the Usfurid Emirate, emerged here. Political events in the region, especially the island of Eval, Al-ahsa, and Qatif cities, referred to as Bahrain towns in the sources, are waiting to be investigated. The Usfurids, the subject of our study, come from the Bani 'Amir tribe. Bani 'Amir settled in the region later and gained strength in the region with

the military agreements they made with the Qarmatians here. Unlike many tribes around him, its positive relationship with the Qarmatians was almost never broken. The Uşfurids wanted to sign military agreements with the Uyunites after the defeat of the Qarmatians by the Uyunid Dynasty. Although the Uyunid Dynasty kept distant from this proposal when they were strong in the early times, they were forced to sign this agreement with the Uşfurids when they started to weaken. The success of the Uşfurids against the Uyunid Dynasty was perhaps the biggest step towards establishing their own emirate. The Uşfurids, who succeeded in overthrowing the Uyunid Dynasty, expanded rapidly and had a voice in the region for about 150 years, sometimes being completely independent and sometimes autonomous. Maritime trade from the Persian Gulf to India is the most significant reason for the political developments in their environment. The project of commanding the trade routes between the Arabian Seas and the Indian Ocean has been the principal goal of both the Uşfurids and the political administrations around them. Even the Mongols, who were far from the sea, had ships built to have a voice in the region and even seized the ships and subjects of the Uşfurids from time to time. The policies followed by the Uşfurids against all other emirates and states, especially the Kingdom of Ormus, Mongols, and Mamluks, which were the sovereign powers in the region, were generally about protecting their economic interests and maintaining their lives. They realized this by using their power to control the pilgrimage and trade routes as the biggest trump card against the political structures around them. However, they continued their existence under the control of the surrounding political formations, sometimes directly and sometimes autonomously. Among them, the names of the Salgurlus, Mongols, Mamluks, and Tayyibies, especially the Kingdom of Ormus, are mentioned. The Uşfurids, who first entered under the rule of the Kingdom of Ormus, could be able to continue their existence here for about 20 years, depending on the Hormuz Emirate. The Uşfurids, who were in contact with the Mongols, who later felt their influence in the region, established good relations with the Mamluks due to their distrust of the Mongols. Their amicable relationship with the Mamluks was broken after the death of the Baybars, the Mamluk Sultan. Later on, when the Mamluks saw that their trade in the region was endangered, they sent a letter of good faith to the regional administrations, including the Uşfurids. Thus, the relationship between Uşfurids and Mamluks was promoted again. While the Uşfurids got along well with the Mamluk Sultan Baybars, who were hostile to the Mongols, on the other hand, they established friendly relations with the Habûzîs in Zafar, whose borders extended to Yemen. However, the conflicts among themselves led the Tayyibis to seize the Bahrain Islands, Al-ahsa, and Qatif. Tayyibis, who increased their dominance in the region at the beginning of the 7th/13th century, took the Uşfurid Emirate under their rule for a while and used the Uşfurids in the military field when they needed it, in return for certain payments, in accordance with the agreements they made with them. The Uşfurids, who left the maritime trade revenues in the Gulf to the Tayyibis, maintained their existence for a while. The coordination of the Uşfurid administrators gave way to conflicts in the following years. Since the power-hungry individuals who wanted to seize the administration of the Uşfurid family reached the level of appealing for help from foreign powers, the collapse of the emirate accelerated. In our study, in which we investigated the power of the Uşfurid Emirate in Bahrain, the limited information on the subject and the scattered information in the sources were the most difficult part of our study. Our study aims to shed light on the political history of the Uşfurid Emirate, to partly remove the hiddenness in the towns of Bahrain between the 7-8/13-14 centuries, and to pave the way for more comprehensive studies.

Keywords: History of Islam, Bahrain, Uşfurid Emirate, Bani 'Âmir, Al-ahsa.

Giriş

Bahreyn tarihi, sanıldığının aksine çok köklü bir yöne sahip olup bugünkü devlet sınırlarından çok daha geniş bir bölgeyi kapsayan birçok emîrlîğin siyasi hayatına şahit olmuştur. Kuveyt'teki tarihî Kâzım şehrinden Uman'a kadar uzanan kıyı şeridinde ve buradaki adalara hükmeden emîrlîkler yaşamıştır. Siyasi hadiselerin, iç çekişmelerin eksik olmadığı bu emîrlîkler, çevredeki komşu devletlerle de iletişim hâlinindedir. Ancak tüm bunlar, kaynakların eksikliği nedeniyle şimdiye kadar ülkemizde gün yüzüne çıkma imkânı bulamamış ve yaklaşık 600 yıllık Bahreyn tarihi akademik çalışmalarda ihmal edilmiştir. Uşûrîler Emîrlîği tarihi, günümüzde

her geçen gün yetkinliği daha da artan genelde Körfez ülkeleri özelde ise Bahreyn tarihi açısından önemlidir.

600 yıllık tarihî malumatın kapalı kalması, bölgedeki Arapların siyasi hadiselerde etkisinin olmadığı kanaatine neden olmaktadır. Oysa öteden beri burada yaşayan çeşitli Arap kabilelerin bölgenin siyasi hayatında başaktör olduğuna dair veriler sıralandığında bölge tarihinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ortaya çıkacaktır.

Usfûrîler Emîrliği'ne bugünkü Bahreyn'in bulunduğu Evâl Adası ve Suudi Arabistan'ın sınırlarındaki Arap Yarımadası'nın doğusunda, Basra Körfezi kıyısında yer alan Lahsâ ve Katîf şehirleri ev sahipliği yapmıştır. Lahsâ ve Katîf her ne kadar Suudî Arabistan sınırları içerisinde olsa da kaynaklarda Bahreyn tarihine ait olarak anılmaktadır. Ayrıca günümüzde Bahreyn olarak bildiğimiz devletin yer aldığı adaya yukarı da belirttiğimiz üzere Evâl Adası dendiği ve bu adanın da Usfûrîler Emîrliği sınırları içerisinde önemli yerleşim yerlerinden biri olduğu görülmektedir. Usfûrîler, Benî Âmir kabilesindedir. Nitekim 648-652/1250-1254 ve 666/1267 yıllarında bölgeye iki kez seyahat etmiş olan İbn Saîd el-Mağribî, Benî Âmir kabilesinin sınırlarını Yemâme ve Katîf arası olarak belirtmiş, Benî Âmir'i Yemâme ve Bahreyn Arapları olarak tanımlamıştır.¹

Burada bir konuya daha dikkat çekilmelidir. Yukarıda ismi geçen Lahsâ, Arapça kaynaklarda ve Arapça çalışmalarda Ahsâ olarak geçerken hem Osmanlıca kaynaklarda hem de *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde Lahsâ olarak zapt edilmiştir.² Çalışmamızda *TDV İslam Ansiklopedisi*'ndeki tercihe uyularak ilgili şehrin ismi Lahsâ olarak kullanılmıştır.

1. Benî Âmir Kabilesi Tarihine Kısa Bir Bakış

Benî Âmir'in nesebi Âmir b. Ukayl b. Ka'b b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa'dır. Benî Ubâde, Benî Müntefik ve Benî Hafâce, Benî Âmir'le birlikte Benî Ukayl'den gelen diğer kollarıdır. Yerleşim yerleri Irak ve Bahreyn'dir. Benî Âmir'in kendisinden geldiği Ukayl b. Ka'b, Güney Arabistan'da yaşarken Arap Yarımadası'nın ortalarına Mekke-Riyad yolunda Türece Vadisi ve Renye şehri bölgelerine yerleşmiştir. Daha sonra Ka'b b. Rebîa b. Âmir özellikle Riyad'ın batısındaki dağlık bölgelerden göç etmiştir. Büyük bir kısmı göçebe olarak yaşayan kabile, geçimini hayvancılıkla sağlamıştır. Abbâsîlerin ilk yıllarında ise Benî Âmir'in kollarından çoğu çeşitli yerlere dağılmıştır. Doğu Arabistan Karmatîlerinin seferleri, Benî Âmir'in yanı sıra Hafâce, Ukayl, Müntefik kabilelerinin Irak ve Bahreyn beldelerine gitmesine neden olmuştur.³

Benî Âmir 3/9. asrın sonlarında Bahreyn beldelerine göç edip bölge insanıy-

¹ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-coğrafyâ* (Beyrut, 1970), 17, 131.

² Mustafa Bilge, "Lahsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/59-60.

³ Mustafa Fayda, "Benî Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/66-67. Abdüllatif en-Nâsır Humeydân, "İmâretü'l-'Usfûriyyîn ve Devruha's-Siyâsi fî târihi Şarki'l-Cezîretü'l-Arabiyye", *Mecelletü'l-Külliyyetü'l-Âdâb* 15 (1979), 71-72.

la bağ kurmayı başarmış⁴ ve orada Bekir b. Vâil, Temîm, Abdülkays, Müslim gibi pek çok kabileyle birlikte yaşamıştır. Onlardan Benî Abdülkays ve Benî Müslim, en çok ilişki kurdukları kabilelerdir.⁵ İbnü'l-Esîr'in 286/899 yılındaki olayları zikrettiği bölümde Bahreyn Karmatîlerinin bölgenin bazı yerli kabilelerinden destek aldığı aktarmasından anlaşıldığı üzere iki taraf bir anlaşma imzalamıştır. İbn Haldûn da 4/10. yy.ın başlarında Benî Süleym ve Benî Ukayl'in tamamının Bahreyn Karmatîleriyle ittifak üzere olduğunu bildirmiştir. Karmatîlerle Benî Âmir arasındaki ilişki harplerde ücreti mukabilinde alınacak askerî hizmetten ibarettir.⁶ Bahreyn Karmatîlerinin gerçekleştirdiği her saldırı⁷ Benî Ukayl ile Karmatîlerin dostluk ilişkilerini derinleştirmiştir.

Aynı asırlarda Benî Âmir'le aynı koldan gelen Hafâce, Fırat civarında;⁸ 378/988 ve yakın senelerde Müntefik, Basra civarında çeşitli siyasi hadiselerde anılmıştır.⁹ Yine Benî Ubâde ve Benî Ukayl ise Musul ve çevresinde 380/990 yılında kendi emîrliklerini kurmayı başarmış, daha sonraki siyasi gelişmelerin akabinde tekrar Vâsıt-Kûfe arasına gelerek Benî Müntefik'le birlikte yaşamışlardır.¹⁰

4/10. yy.da Şam topraklarında yaşayan Benî Hilal b. Âmir b. Sa'saa ve Benî Süleym, dönemin Fatımî halifesinin Şam'daki Karmatî hâkimiyetine son vermek için gerçekleştirdiği askerî müdahalesi sonucu bölgede etkinliklerini yitirerek Şam'ı terk etmek zorunda kalmışlardır.¹¹ Bu kabilelerin Bahreyn'e yerleşmesi 5/11. asra rastlamıştır. Bahreyn'de Karmatîlerin gücünü kaybettikleri bu dönemde, Benî Âmir ve Benî Abdülkays iş birliği yaparak Benî Süleym'i Bahreyn'den çıkarmışlardır. Benî Süleym'le birlikte Benî Müntefik'in bir kısmı şehri terk edip Tunus'a yerleşmiştir. Benî Müntefik'in diğer kısmı Basra civarına göç etmiştir. Zira İbn Haldûn, Benî Âmir'in yerleşim sınırlarını aktarırken Basra'nın güneyinde yaşadıklarını ve Benî Müntefik'e komşu olduklarını ifade etmiştir.¹² Kanaatimizce Benî Âmir toprakları, ilk zamanlar Bahreyn-Basra'nın taşra bölgeleri arasıyken zamanla Bahreyn'i ele geçirdikten sonra sınırları Basra'daki Benî Müntefik'e kadar dayan-

⁴ Geniş bilgi için bk. Hasan b. Abdullah el-İsfahânî, *Bilâdü'l-'Arab*, nşr. Hamed el-Câsir - Sâlih el-Ali (Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1388), 3-11; G. Rentz, "al-kaṭīf", *The Encyclopaedia of Islam (new edition)* (Leiden, 1954-2002), 4/763-765; Mustafa Bilge, "Katîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/44-45.

⁵ Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb Hemdânî, *Şifatu Cezireti'l-'Arab* (Leiden: Matbaaatü'l-Beril, 1884), 135-137, 169.

⁶ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1997), 6/504; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber (Kitâbu Tercemâni'l-'İber) ve'divânü'l-mübtede' ve'l-ḥaber fi'eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevi's-sulṭâni'l-ekber*, thk. Halil Şehhâde (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988), 4/197, 6/16, 40.

⁷ Karmatî saldırılarına örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/461-463; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber*, 4/114-117; Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, thk. ve trc. Yahyâ el-Hasşâb (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Cedide, 1983), 145.

⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/493; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber*, 6/12; Abdülcebbar Nâcî, *el-İmâretü'l-Mezyediyye* (Kum: Kütüphane-i Tahassusî, 2010), 63-66.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/423, 537, 657, 8/526.

¹⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber*, 2/373, 6/12.

¹¹ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber*, 6/16.

¹² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber*, 6/12, 40.

mıştır. Bununla beraber bir kısmı Tunus'a ve Basra'ya giden Müntefik'in bir kısmı da Bahreyn'de kalmış ve Benî Ukayl'in bir kolu olmakla kardeş sayıldıkları Benî Âmir'le burada yaşamış ve ilişkileri çoğu zaman olumlu gelişmiştir. İşte bu yakınlaşma Benî Ukayl'in kollarının birbirlerinin isimleriyle anılmalarına neden olmuştur. Öyle ki bazen hepsine birden özellikle Müntefik ve Benî Âmir denildiğinde Bahreyn Araplarının tamamı kastedilmiştir.¹³ Anlaşıldığı kadarıyla başta Benî Âmir olmak üzere Benî Ukayl'in kolları Basra'dan Yemâme'ye ve Uman'a kadar uzanmıştır.

Sebte doğumlu İslâm coğrafyacısı İdrisî (öl. 560/1165), şöhretini borçlu olduğu *Nüzhetü'l-müştaş* isimli eserinde Katîf ile Basra'nın birbirine sınır olduğunu ve aralarında herhangi bir şehir kale bulunmadığını, buranın Benî Âmir'e ait olduğunu kaydetmiştir.¹⁴ Bahreyn beldeleriyle sağlam bir bağ kuran Benî Âmir, bölgenin en güçlü kabilesi olmuştur.

Sonuç olarak 6/12. asrın sonu 7/13. asrın başında bölgede ortaya çıkan siyasi hadiselerin en önemli aktörü Benî Âmir'in, Bahreyn ve Yemâme'de hâkim kabile olduğu anlaşılmaktadır.

2. Benî Âmir ve Bahreyn Karmatîlerinin İlişkileri ve Faaliyetleri

Necid'den göç eden Ukaylîlerin bazı kolları Bahreyn beldelerine göç etmiş ve burada Bahreyn Karmatîleriyle anlaşmaya varmışlardır. Herhangi bir tarafın üstünlüğünün söz konusu olmadığı bu anlaşma, daha çok askerî hizmet alımına dayalı bir iş birliğidir. Siyasi, askerî ve ekonomik çıkarların ekseninde birleşen taraflardan askerî hizmeti sunan Benî Âmir, Karmatîlerin siyasi varlıklarını sürdürmesini sağlarken kendileri de bunun ekonomik kazançlarıyla bölgede varlıklarını idame ettirmiştir. Benî Âmir'in Karmatîlerin liderliğini kabul ettiğine dair bir delile rastlanmamıştır. Benî Âmir'i ucuz askerî güç olarak gören Karmatîler varlıklarını, çöl hayatını iyi bilen ve bu alanda düşmanlarına karşı hâkimiyet sağlayabilen Benî Âmir'e dayandırmıştır. İbn Haldûn, Bahreyn Arapları ile Karmatîlerin her zaman uyumlu hareket edemediklerini, zaman zaman birbirleriyle savaştıklarını söylemekle birlikte Benî Âmir'in adını vermemiştir.¹⁵

Çıkan çatışmalardan sonra bu kabileler Bahreyn'i terk etmek durumunda kalmıştır. İbnü'l-Esîr'in aktarımına göre 378/988-999 yılında Müntefik lideri Asfar, Karmatîleri Lahsâ kalesinde muhasara etmiş, muhasara uzayınca Katîf'e doğru hareket etmiştir. Katîf'ten de pek çok ganimet ve esir elde eden Müntefik daha sonra Basra'ya doğru yola koyulmuştur.¹⁶ Bu saldırısıyla Benî Müntefik bölgedeki Karmatî hâkimiyetini büyük ölçüde kırmayı başarmıştır. Müntefik lideri Asfar, vefat edene kadar kabilesiyle birlikte Basra-Bahreyn arasında yaşamış, buradaki hac

¹³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Ķalâ'idü'l-cümân fi't-ta'rif bi-kabâ'ili 'Arabi'z-zamân*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısri, 1982), 121.

¹⁴ Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh İdrisî, *Nüzhetü'l-müştaş fi'htirâkı'l-âfâk* (Lübnan: Âlemü'l-Kütüp, 1989), 1/386.

¹⁵ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/117.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 7/423.

yollarını kontrol altında tutmuştur. Hac kabilelerine düzenlediği yağma amaçlı saldırılarla Büveyhîleri her yıl ödeme yapmaya mecbur bırakmıştır.¹⁷ Daha önce hac yollarının güvenliğini sağlama işi Karmatîlere aitken Müntefik'in bu işi üslenmiş olması bölgede Karmatîlerin nüfuzunu yitirdiğine bir delildir.

Güçlenerek bölgede etkili olan Berîdîlerden Ebül-Kâsım el-Berîdî 336/947 yılında Halife Muizzüddeve tarafından Basra'dan adamlarıyla birlikte çıkarılmıştır. Ebül-Kâsım ve yanındakiler, sığınmak için gittikleri¹⁸ Bahreyn Karmatîlerinin sınırlarını izin almadıkları hâlde hiçbir sorun yaşamaksızın geçmiştir.¹⁹ Bu olay da Karmatîlerin eski güçlerinden uzaklaşmaya başladığına bir örnektir.

Yine 443/1051 yılında Lahsâ'nın bir Arap kabilesi tarafından kuşatıldığı ve emîrin burayı ele geçirmekte kararlı olduğu çünkü halkının dini olmadığı belirtilmiştir.²⁰ Burada dini olmayan kabile olarak bahsedilen Lahsâ halkının, itikadi yönelimleriyle İslâm dünyasında kabul görmeyen Karmatîler olduğu bellidir. Onlara saldırının ise kim olduğu hakkında bilgi bulunmamakla birlikte çevre kabileler olduğu tahmin edilebilir. Bu olaydan kısa bir süre sonra 450/1068'de Evâl Adası ez-Zücâc Emîrliği tarafından saldırıya uğradığında Karmatîler, Benî Âmir'den ve Abdülkays'ın bazı kollarından yardım istemiştir. Ancak ada, ez-Zücâc Emîrliği tarafından ele geçirilmiştir.²¹ Daha sonra Abdülkays kabilesinin bir kolu olan Benî Muhârip, İbn Ayyâş'ın önderliğinde 5/11'de saldırmış ve Katif'ten Karmatîleri çıkarmıştır. İbn Ayyâş, ilerleyen yıllarda ez-Zücâc Emîrliği'nin elindeki Evâl adasını da ele geçirmiştir.²²

Anlaşıldığına göre Benî Âmir, Karmatîlere hep sadık kalmıştır. Belki de Arap kabileler arasında Karmatîlerle savaşmayan hatta onlara ücreti mukabilinde askerî destek veren tek Arap kabile olmuştur.²³

¹⁷ Saldırılarından bazıları için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/464, 537.

¹⁸ Abdülkerim Özyadın, "Berîdîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/501-502.

¹⁹ Bahreyn Karmatîleri Uman'ın Lideri İbnü'l-Vecîh'le birlikte 341/952-953 yılında Basra'ya saldırarak bunun intikamını almıştır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/198; Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, thk. Ebül-Kâsım İmâmî (Tahran: Süruş, 2000), 6/178; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 6/368.

²⁰ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 145.

²¹ Muhammed b. Halîfe b. Hamed en-Nebhânî et-Tâî, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fi târîhi'l-Cezîreti'l-'Arabîyye* (Kahire: Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1342), 93-94; Âl-i Abdülkadir Muhammed b. Abdullah Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefîd bi târîhi'l-Ahsâî'l-kadîm ve'l-cedîd* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987), 1/98-100.

²² Muhammed b. Halîfe, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye*, 94-95; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefîd*, 98-100.

²³ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/118; Ali İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân-ı Ali b. Mukarreb*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1963), 532-534; Fazl b. Ammâr el-Ammârî, *İbnü'l-Mukarreb târîhu'd-Devleti'l-'Uyûniyye fi Bilâdi'l-Bahreyn* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, ts.), 38; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefîd*, 99-100, 260; Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dimeşk: Dârü'r-Risâlet'il-Âlemiyye, 2013), 19/334.

3. Usfûrîler Emîrliği'nin Kuruluşu

3.1. Usfûrîlerin Lahsâ'yı Ele Geçirmesi

Usfûrîler Emîrliği, Uyûniyye Emîrliği'nin yıkılmasından sonra bölgede kurulmuş bir devlettir. Nitekim Uyûnîlerin yıkılmasında etkin rolü olan, Usfûrîlerin de içlerinden geldiği bölgenin en önemi kabilesi Benî Âmir'dir.

Lahsâ'da yaşayan Benî Abdülkays'ın bir kolu olan Uyûnî ailesi 467/1074 yılında İbn Ayyâş'ın hâkimiyetindeki Katîf'i ele geçirmiştir. Ardından 469/1076-1077'de Lahsâ'da Karmatîleri yenmeyi başarıp onları şehirden çıkarmış ve Abbâsilere bağlılığını göstererek Uyûnîler Emîrliği yönetimini resmen ilan etmiştir. Bu mücadeleler esnasında Benî Âmir, Uyûnîlere karşı Karmatîlerin yanında yer almıştır.²⁴ Benî Âmir, Bahreyn'e hâkim olan Uyûnîlerden de kendilerine Karmatîlerin yaptığı gibi ödeme yapmasını istemiştir. Uyûnîlerin kabul etmemesi üzerine patlak veren savaştan Benî Âmir mağlup ayrılarak Müntefik kabilesinin topraklarına kaçmıştır.²⁵ Ancak bu mağlubiyet Benî Âmir'i sindirmeye yetmemiş, farklı zamanlarda yaptıkları saldırılarla Uyûnîleri yıpratmışlardır.

Benî Âmir her ne kadar Uyûnîlerden istediğini koparamamış olsa da bulunduğu bölgedeki etkinliğiyle bir taraftan Uyûnîleri dize getirmeye çalışırken diğer taraftan varlığını ve hâkimiyetini hilafet merkezine kabul ettirmeye gayret etmiştir. Benî Âmir 483/1090'da 10.000 askerle Basra'ya saldırmış, Bağdat'taki yönetim Basra'ya yardım göndermesine rağmen şehir yağmalanmaktan kurtulamamış,²⁶ bu da Benî Âmir'in bölgedeki gücünün inkâr edilmemesi gerektiğini göstermiştir. Zamanla Katîf ve Lahsâ'nın taşra yerleşim yerlerine ve yaylalarına düzenledikleri saldırılarla Uyûnîleri kendilerine ödeme yapmaya mecbur bırakmışlardır.²⁷ Bu ödeme yaylaların, hac ve ticaret yollarının güvenliğini sağlama hizmeti mukabilinde görünse de aslında yağma türü saldırılar gerçekleştirmeyecekleri karşılığında bir haraç kabilindedir. Böylece Benî Âmir hac-ticaret vesilesiyle gelen kişilerle ve yörenin çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen halkıyla iletişimini arttırmıştır. Çevredeki siyasal oluşumlarla imzaladıkları anlaşmalarla diplomatik saygınlık kazanırken elde ettikleri gelirlerle daha da güçlenmişlerdir. Örneğin 588/1192'de Umeyr b. Sinan b. Âkile önderliğinde Basra'yı yağmalamışlar, Basra'dan üzerlerine gönderilen Hafâce ve Müntefik kabilelerini yenmeyi başarmışlardır. 593/1196-1197'de Basra'yı yeniden yağmalamışlardır. Bağdat'ın buradaki hac ve ticaret yollarının emniyetini sağlamak üzere anlaştığı Uyûnîlerin, Benî Âmir'e engel olamaması²⁸ artık iyiden iyiye gücünü kaybettiğini göstermiştir. Uyûnîlerin zayıflaması Bahreyn beldelerinin çevresinde yaşayan Benî Âmir'in şehirle iletişimini daha da arttırmış-

²⁴ Muhammed b. Halife, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye*, 96-97; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 98-100, 259-260.

²⁵ İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân*, 533; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 101, 161.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 8/336.

²⁷ İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân*, 546-547; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 10/107; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 104.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 10/107; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/654; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 104. Bu iki saldırının aslında tek bir saldırı olma ihtimali için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 10/107.

tır. Zamanla Uyûnîler ve Benî Âmir arasında bağ kurulmuştur.²⁹

Esas itibarıyla bu bağın kurulması Benî Âmir'in Uyûniyye Emîrlîği'ne sızması şeklindedir. Zira Benî Âmir'den Râşid b. Umeyre, Uyûnîlerin siyasi hayatında etkin bir rol oynamaya başlamıştır.³⁰ Uyûnî ailesinden Aziz b. Hasan'la ittifak kuran Râşid b. Umeyre, dönemin Uyûnî emîrini suikastla öldürerek yaptıkları anlaşma gereği emîrin Katîf ve Evâl Adası'ndaki tüm varlığına el koymuş, ayrıca pek çok gemi ve nakdi ödeme almıştır.³¹ İlerleyen yıllarda Râşid b. Umeyre'nin dayısı Hüseyin b. Mikdâd b. Sinan ise Uyûnî ailesinden Fadl b. Katil'i destekleyerek iktidara gelmesini sağlamıştır. Artık Benî Âmir, Bahreyn'de siyasi otoritenin şekillenmesinde başaktördür. Özellikle gerçekleşen bu darbeye önemli bir rol üstlenen Benî Âmir; Evâl Adası'ndan araziler, balık avcılığından hisse, balık ticaretinde kullanılan gemiler ve sulak tarım arazileri gibi pek çok yeri de almayı başarmıştır. Böylece hem tarımsal alanda hem de sahillerdeki deniz ticaretinde güç Benî Âmir'e geçmiştir.³² Bunun dışında Bahreyn adalarına ve sahillerine pek çok saldırıda bulunan Benî Kayser'in Uyûnîleri baskı altına alması³³ Benî Âmir'in bölgeyi ele geçirmekte işini kolaylaştırmıştır.³⁴

7/13. asra gelindiğinde yol güvenliğindeki sorunlarla ticaretin aksaması, hac kabilelerinin mallarının yağmalanmasıyla turizmin zarar görmesi, halkın Benî Âmir'le iletişime geçmesini sağlamıştır. Başlarında Lahsâ'nın zengin önde gelenlerinden İbrâhim b. Abdullah b. Cervân ile halkın bir kısmının³⁵ ve ileri gelenlerinin desteğiyle Benî Âmir'den Uşfûr b. Râşid b. Umeyre b. Sinan, Lahsâ'yı ele geçirip Uyûnî ailesinin bireylerini şehirden çıkarmıştır. Uşfûr b. Râşid'e Uyûnî ailesinden olanlar hariç kimsenin mallarına dokunulmaması şartı koşulmuş, o da şarta uyarak şehri ele geçirdikten sonra sadece Uyûnî ailesinin mallarına el koymuş, halka zarar vermemiştir.³⁶ 7/13. asrın ilk çeyreğinde gerçekleştiğini anladığımız bu olayda Uşfûr b. Râşid'in Lahsâ'yı ele geçirdiği tarih tam olarak bilinmemekle³⁷ birlikte takriben 620/1223'lerde olduğu düşünülmektedir.³⁸

3.2. Benî Âmir'in Katîf'i Ele Geçirmesi

Lahsâ'daki duruma paralel olarak Uyûnî ailesinin iktidar kavgalarıyla yönetimin zayıfladığı Katîf'te, iktidarı ele geçirmek isteyen her birey uzun süre Abbâsîlerden veya Benî Âmir'den yardım istemiş, bunun karşılığında ya nakdi

²⁹ İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân*, 638-639.

³⁰ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 268.

³¹ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 268.

³² İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân*, 456-465; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 107-108, 252, 268-269.

³³ İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân*, 505; Muhammed b. Halife, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye*, 98; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 101, 108-109, 253.

³⁴ İbnü'l-Mukarreb'in Benî Âmir'in Bahreyn beldelerindeki siyasi iktisadi hayata sızmasını ve Uyûnî ailesinin siyasi ikbalini tehdit etmeye başladıklarını anlattığı kısım için bk. İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân*, 638-639.

³⁵ İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân*, 631-641; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 112-114.

³⁶ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 113-116.

³⁷ Konu hakkındaki tartışmalar için bk. Humeydân, "İmâretü'l-Uşfûriyyîn", 86.

³⁸ Abdülfettâh Muhammed Hulv'un şerhinde yer alan bilgiler için bk. İbnü'l-Mukarreb, *Dîvân*, 631.

ödeme yapmış ya da ikta araziler tahsis etmiştir.³⁹ 627 yılında Kays Adası'nı ele geçiren Salgurlular, Uyûnilerden aldığı yüklü miktardaki vergiyle yetinmeyerek⁴⁰ bir süre sonra Basra Körfezi'nde hâkimiyet sağlamak için 630/1232-1233 ve 633/1235-1236 yıllarında saldırılar gerçekleştirmiştir.⁴¹ Salgurlular 636/1238'de düzenledikleri saldırıyla Evâl Adası'nı ele geçirip Uyûniyye Emîrliği'ni ortadan kaldırmıştır.⁴² İşte böyle bir ortamda Katîf de 630/1231'de Benî Âmir tarafından ele geçirilerek Uyûnî emîr şehirden çıkarılmıştır.⁴³

3.3. Uşfûrîlerin Evâl Adası'nı Ele Geçirmesi

Benî Âmir, Katîf'i hâkimiyeti altına aldıktan hemen sonra Evâl Adası'nı ele geçirmek için harekete geçmiştir. Ancak Kays Adası sırada bekleyen önemli bir tehlike olarak algılanmıştır. Zira Kays adası, geçimini büyük ölçüde denize dayandırması hasebiyle kuvvetli bir deniz filosuna sahiptir. Bu filo sayesinde Arap Körfezi'nde hem siyasi hem ticari olarak hâkimiyet kurmuşlardır. Uşfûrîler bu sorunu çözmek için kendisinden önce bölgeye hâkim olan Uyûnîlerin yolunu izlemiş ve onlara Lahsâ'daki tarım ürünlerinin gelirlerinden pay vermeyi kabul ederek Kays Adası yönetimini tehlike olmaktan bir süreliğine çıkarmıştır. Uşfûrî Emîrliği, ancak bu şekilde boğazdaki, özellikle Ukayr Limanı çevresindeki ticari hareketliliğini koruyabileceğini hesaplamıştır. Böylece Uşfûr b. Râşid, Kays Adası yönetimiyle iyi geçinmeyi başarmıştır.⁴⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Kays yönetimi, önceki yönetimin yaptığı ödemenin devam etmesi hâlinde iktidarın kimde olduğunu önemsememiştir.

Lahsâ, Uşfûrîlerin; Katîf, Ebû Âsım Serhan b. Muhammed b. Amr (Umeyr) b. Sinan'ın yönetimine girmiştir. Ebû Âsım Serhan b. Muhammed, Benî Âmir'den olup bölgeye nüfuzunu yaymış kuvvetli biridir. Uşfûrîlerle aynı kabileden gelmesi itiba-

³⁹ İbnü'l-Mukarreb, *Divân*, 638-639; Abdurrahman Müdeyris el-Müdeyris, *İklîmü'l-Bahreyn fi Asr'i-Abbâsî* (Riyad: Camiatü'l-Melik Su'ûd, Yüksek Lisans Tezi, 1404), 141-142. Uyûnîlerin bu durumundan istifade eden Kays Adası'ndaki Benî Kayser, Katîf'i ele geçirmek üzere harekete geçmiş, neticede Uyûniyye Emîrliği'ni tüm gelirlerinden önemli bir miktarını her sene vergi olarak vermeye mecbur bırakmıştır. bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1995), 4/442; ? b. Muhammed b. Mes'ûd İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-müsteşîr*, ts., 104. Yine Hürmüz Emîri, 626/1229'da Benî Kayser kralını öldürüp Kays Adası'nı ele geçirmesinden sonra Uyûnîlerden Benî Kayser'e yaptığı ödemei artık kendisine yapmasını istemiştir. Daha sonra Kays'a saldırın Salgurlular buradaki Hürmüz emîrini 627/1230 yılında çıkarınca Uyûnîler bu sefer ödemei Salgurlulara yapmaya başlamıştır. bk. Ahsâî, *Tuhfetü'l-müsteşîd*, 253-254. Hürmüz şehri hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Bilge, "Hürmüz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 18/497-498. Ebû Bekir es-Salgûrî Moğolların yaklaşması üzerine itaatini bildirerek onlar tarafından devleti yönetmeye devam etmiş ve yayılma politikası uygulamıştır. Geniş bilgi için bk. Erdoğan Merçil, "Salgurlular" (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/29-31.

⁴⁰ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müsteşîd*, 253-254.

⁴¹ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müsteşîd*, 253-254.

⁴² Ahsâî, *Tuhfetü'l-müsteşîd*, 254; el-Müdeyris, *İklîmü'l-Bahreyn*, 137; Muhammed b. Halife, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye*, 99-100.

⁴³ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müsteşîd*, 253. Buradan ayrılan Uyûnî Emîr artık sadece Evâl Adası'na hükmetmeye başladı. bk. el-Müdeyris, *İklîmü'l-Bahreyn*, 128-137; el-Ammârî, *Târîhu'd-Devleti'l-Uyûniyye*, 108-110.

⁴⁴ İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-müsteşîr*, 104. Ukayr Limanı Lahsâ'ya bağlı ve Mıntakatü's-Şarkiyye olarak anılan bölgede Körfez'deki en önemli limandı. Geniş bilgi için bk. Bilge, "Lahsâ", 27/59-60.

rıyla aralarında bir bağ vardır. Bu dönemde Katîf'i Lahsâ'daki Usfûrîlere vekâleten yönettiği düşünülebilse de kanaatimizce bu uzak bir ihtimaldir. İşte bu olaylardan hemen sonra Evâl Adası, Salgurlular tarafından işgal edilmiştir.⁴⁵

Salgurlular, Evâl'i aldıktan sonra Katîf için harekete geçmiş; şehri istila fikrini uygulamada acele etmeyip savaş hazırlıklarına daha fazla zaman ayırmışlardır. Bunun sebebi müstahkem bir kalesi ve çevreden gelecek yardımlarla Katîf'in güçlü bir şehir olmasıdır.⁴⁶ Moğol saldırılarının başladığı bir döneme rastlamış olmasının da bu ertelemeye etkisi olmalıdır. Zira Katîf'i ele geçirmek üzere hareket edildiğinde şehri savunmasız bırakmaktan endişe etmiştir.⁴⁷ Salgurlular 641/1344'te Târût Adası kalesini almak için harekete geçmiş, oradaki Benî Âmir'den Katîf yöneticisi Ebû Âsım b. Serhan b. Muhammed b. Amr (Umeyr) b. Sinan'ı öldürmüş, Katîf ve vahalarını ele geçirmiştir.⁴⁸

Bu olaydan sonra hâkimiyet sağlamak için Salgurluların bölgeye koyduğu askerî kuvvetlerin varlığı Benî Usfûr'u kızdırmıştır. Art arda düzenlediği saldırılarla yıpranan Salgurlular, Usfûrîlerle anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Her sene onlara 10.000 Mısır dinarı ödemeye razı olan Salgurlular bu ödemeyi yapmakta kimi zaman zorlanmışlardır. Her zorlandıklarında Usfûrîler şiddete başvurarak anlaşlıkları ödemeyi tahsil etmiş hatta kimi zaman kararlaştırılan miktarı az bularak Salgurluları bölgede huzursuz etmişlerdir. Vassâf'ın limanda çalışan bir Salgurlu memurdan ettiği rivayete göre Usfûrî emîr tarafından gönderilen tahsilatla görevli kişiler Salgurlularda bir isteksizlik yahut oyalanma gördüklerinde kuvvete başvurarak alınması gereken meblağı almışlardır. Bahreyn Araplarının Salgurluların kendi beldelerinde kalmalarına karşılık olarak bu meblağ 10 yıl boyunca tahsil edilmiştir. Nitekim Salgurlular, ağırlaşan yük ve devleti tehdit eden diğer dış sorunlar karşısında bölgeyi Usfûrîlere devretmek zorunda kalmışlardır. Ancak bunu yaparken bu sefer ödeme yapması gereken Usfûrî Emîrlîği olmuştur. Bu başarıyı sağlayan Usfûrî emîr, Vassâf'ın verdiği isimlere göre Usfûr b. Râşid b. Umeyre ve Mâni' b. Ali Mâcid b. Umeyre'dir. Vassâf'a göre bu iki isim Katîf yönetimini teslim almıştır.⁴⁹ İranlı tarihçi Gaffârî (öl. 975/1567), Katîf'i devralan ismi sadece Usfûr b. Râşid olarak zikretmiştir.⁵⁰

Salgurluların Bahreyn'den çekilmesinin sebebi sadece Usfûrî saldırıları olmayıp o yıllarda başlayan Moğol tehlikesinin de bunda önemli bir etkisi vardır. Zira Hülâgû'nun İran topraklarını yakıp yıkması, Hüzmüz memleketinde yönetime geçen Mahmud b. Ahmed el-Kûşî el-Kalhâtî'nin yayılcı politikaları Salgurluları

⁴⁵ Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf* (Tahran, 1349), 105-106.

⁴⁶ Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*, 105-106. Abdülmuhammed Âyetî'nin bu eseri, Vassâf'ın eseri olan *Târîh-i Vassâf*'ın özeti mesabesinde. Vassâf eserini 728/1328'de telif etmiştir. Yani kitabını telif ettiği sene hadiselerin vukuundan bir asır sonrasındır. Geniş bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Vassâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/558-559.

⁴⁷ Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 91.

⁴⁸ Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*, 105-106.

⁴⁹ Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*, 105-106.

⁵⁰ Ahmed b. Muhammed Gaffârî, *Târîh-i cihân'ârâ*, tsh. Hasan-ı Nerâkî (Tahran: Kitâbfurûşî-i Hâfız, 1343), 126-127.

korkutmuştur. Salgurlular, Uşfûrîlerle kuracağı bir ittifakla bölgedeki kayıplarına bir son verebileceğini düşünmüştür. Tüm bu gelişmelerle Salgurlular, Bahreyn beldelerindeki yönetimi Evâl dâhil olmak üzere Uşfûrîlere devrederek bölgeden çekilme kararı almıştır. Böylece Uşfûrîlerin Hürmüz yönetimiyle birlik olarak Salgurlulara karşı saldırma ihtimali de ortadan kalkmıştır. Ayrıca Salgurlular, Moğol saldırılarına karşı belki de Uşfûrîlerden yardım isteyebilecek bir anlaşmanın da temellerini atmıştır.⁵¹ Humejdân yaptığı araştırmada bölgede bulunan Salgurlulara ait paralarla ilgili bilgilerden yola çıkarak Salgurlularla Uşfûrîlerin arasında siyasi bağın varlığına değinmiştir.⁵²

3.4. Uşfûrî Emîrliği'nin Kuruluş Tarihi ve Sınırları

Vassâf'a göre Uşfûrîler Bahreyn beldelerinin tamamında otoritesini 654/1256'da sağlamıştır. İbn Saîd el-Mağribî'ye göre Uşfûrîler Emîrliği 651/1253-1254'te Lahsâ merkezli olarak kurulmuştur. Lahsâ'yı ele geçirdiği tarih 7/14. asrın ilk çeyreğinin sonlarıdır. Muhtemelen İbn Sâid el-Mağribî Uşfûrîlerin Lahsâ'yı ele geçirdiği tarihi, Vassâf ise Bahreyn beldelerinin diğerlerinde de hâkimiyetini sağladığı tarihi Uşfûrîlerin başlangıcı olarak vermiştir. Bize göre ise Lahsâ merkezli kurulduğu için Lahsâ'nın ele geçirilmesiyle Uşfûrîlerin siyasi hayatının başladığı söylenebilir.

Uşfûrî Emîrliği'nin sınırları, yukarıda da ifade edildiği üzere Bahreyn beldeleri olarak tanımlanan Lahsâ, Katîf ve Evâl Adası'dır. Bir de çevre yerler vardı ki buralar selefleri olan Uyûnîlerin hâkimiyet sağladıkları Necid'in doğu arazileri, Uman, Yemâme ve çevresini kapsamaktadır.⁵³ İbn Haldûn'un eserinde, Benî Âmir'in 7/13. asırdaki nüfuzunu anlatmak üzere, Bahreyn halkına yönetimleri hakkında soru sorulduğunda: "Buranın hükümdarı Âmir b. Ukayl ve Uşfûr oğullarındandır. Krallıklarının yurdu ise Lahsâ'dır." cevabını verdikleri aktarılmıştır.⁵⁴ Yine İbn Saîd el-Mağribî'den gelen rivayete göre 651/1253-1254'te Lahsâ Uşfûrîlerin merkeziyken Benî Âmir, 650/1253'lerden daha sonra Yemâme topraklarına sahip olmuştur.⁵⁵

4. Hürmüz Emîrliği'nin Katîf'i ve Bahreyn Adalarını Ele Geçirmesi

Nebhân'nin aktarımına göre Salgurluların iktidarının son bulmasından sonra Bahreyn adaları doğrudan Moğol sultasına girmiştir.⁵⁶ Deniz kuvvetlerine sahip olmadan Arap Körfezi'ne boyun eğdirmenin zor olduğu, Moğolların böyle bir deniz

⁵¹ Humejdân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 93-94.

⁵² Humejdân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 93.

⁵³ İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-coğrafyâ*, 17, 131; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6/12; Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*, 105-106; Gaffârî, *Târîh-i cihân'arâ*, 126-127.

⁵⁴ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/118-118; Kalkaşendî, *Kalâ'idü'l-cümân*, 20; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb* (Beyrut: Dârü'l-Küttâbi'l-Lübânîyyîn, 1980), 106.

⁵⁵ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 2/374, 6/12; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ fî şinâ'ati'l-inşâ'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/57; Kalkaşendî, *Kalâ'idü'l-cümân*, 121; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33.

⁵⁶ Muhammed b. Halife, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye*, 100-101.

kuvvetine sahip olmadığı düşünülürken bu bilgi bazı şüpheler barındırmaktadır. Kanaatimizce bu dönemde Bahreyn beldeleri Usfûrilerindir. Nitekim anlatacağımız üzere Hürmüz Emîri'nin bölgeye saldırıları karşısında Salgurluların adı geçmemektedir.

Hürmüz Emîri Mahmud b. Ahmed el-Kuss el-Kalhâtî Arap Körfezi'ne hükmetmek için 670'te Uman'a başlattığı harekâta kısmen başarılı olmuş ancak çok kayıp vermiştir. 670/671'de Kays Adası'nı, Evâl Adası'nı, Katîfi ve bölgedeki diğer birçok yerleşim yerini ele geçirmiş, böylece nüfuzu Hind'den Basra'ya uzanmıştır. Kalhâtî'nin Bahreyn beldelerini ele geçirmesi, Moğolların Arap denizleri ve Hint Okyanusu arasındaki ticaret yollarına hükmetme projesine bir tehdit olarak algılanmıştır. 671/1272'de Hürmüz'e düzenlediği ilk saldırıdan hezimetle ayrılan Moğol Soğunçak Noyan, yeni bir hazırlık yaparak daha fazla sayıda gemi inşa ettirmiştir. Üstelik bu sefer Benî Usfûr'un sahillerdeki gemilerine ve tebaasına da el koymuştur. Böylece Emîr Mahmud el-Kalhâtî'yi yenmeyi başarmış ve onu Kalhât'a kadar takip etmiştir. Neticede Hürmüz Emîri'nin Bahreyn beldelerindeki iktidarı yaklaşık 20 yıl olmak üzere oldukça kısa sürmüştür.⁵⁷

5. Moğol Saldırıların İlk Dönemlerinde Usfûrilerin Konumu ve Memlûklerle İlişkileri

Moğolların 656/1258'de Abbâsîlerin varlığına son vererek İran'ın ve Anadolu'nun önemli bir kısmına hükmetmeleri neticesinde İslâm dünyasında geniş bir bölgenin siyasi haritası değişmiştir. Memlûkler 658/1259'da Aynicâlût Savaşı'nda Şam beldelerinde Moğolları durdurmayı başarmıştır. İran-İrak'ta İlhanlılar ve Mısır-Şam'da Memlûkler iki komşu devlet olarak uzun süre savaşmıştır. Her iki taraf da bu savaşta, yerleşim yerleri Irak ve Şam'ın yaylalarına bitişik kabileleri yanlarına çekmeye çalışmıştır. O yıllarda en geniş nüfuza sahip Âl-i Fadl'ın nüfuzu Şam badiyelerine, Irak'ın batısına ve Necd'in bazı bölgelerine yayılmıştır. Tay kabilesi de Âl-i Fadl'ın liderliğini benimsemiştir.⁵⁸ Irak'ın güneyine ve batısının çoğuna nüfuzunu geçiren Ubâde ve Hafâce kabileleri, Basra'nın güneyinden Uman'ın kuzeyine kadar ve Necd'in bazı batı kısımlarına hâkim Benî Âmir de diğer güçlü kabilelerdir. Bu kabileler, çıkarları doğrultusunda taraf değiştirmektedir. Moğolların tahripkâr tutumlarının, bu kabileleri Memlûklere daha yakın kılan sebeplerden olduğu tahmin edilebilir.⁵⁹

Bilindiği üzere Abbâsî Devleti'ni Moğollar yıkmıştır. Usfûriler, Abbâsî hilafe-

⁵⁷ Humeyd b. Muhammed İbn Ruzeik, *Fethu'l-mübîn fî sîreti's-sâdeti el-Bû Saîdiyyîn*, thk. Muhaammed Habîb Salîh (Uman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sikâfe, 2016), 2/89-91; Muhammed b. Alî b. Muhammed Şebânkârefî, *Mecma'u'l-ensâb*, tsh. Mîr Hâşim Muhaddes (Tahran: Müessesetü İntişârât-i Emîr-i Kebîr, 1363ş.), 215-219; Muñnüddîn Netanzî, *Müntehabü't-tevârîh*, nşr. Pervin İstahrî (Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1383ş.), 18.

⁵⁸ Geniş bilgi için bk. Ca'fer Hüseyin Hasbak, *el-İrâk fî 'ahdi'l-Moğûl el-İlhâniyyîn, el-Feth, el-İdâre, el-Ahvâlü'l-İktisâdiyye, el-Ahvâlü'l-İctimâiyye* (Bağdad: Matbaatü'l-Âni, 1968), 168-177.

⁵⁹ Memlûkler Moğollara karşı pek çok dış unsuru tahrik ederek onları yıpratmaya çalışmışlardır. Bunlardan birine örnek olarak geniş bilgi için bk. İbrahim Güneş, "İlk Dönem İlhanlı-Altın Ordu Rekabetinin Sebepleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (Ocak 2022), 69-78.

tine bağlı Uyûnîleri yıkararak bölgede kurulmuş olduğu için Abbâsîlerin yıkılması Uşûrîleri üzmemiştir. Ayrıca Karmatîlerle iyi ilişkileri olan Uşûrîler hem Uyûnîlerin hem de Bağdat'ın kendilerini tanıması için hac kabilelerine saldırmış hatta zaman zaman Bağdat'a yağma amaçlı saldırılar düzenlemişlerdir. Baştan beri iyi olmayan ilişkilerin sonradan düzeldiğine dair bir bilgiyle de karşılaşmamıştır. Daha sonra Bahreyn beldelerinden bazılarını hâkimiyetleri altına alan Salgurluların da Abbâsî halifesi adına hareket ettiğini ve bağlılığının Bağdat'a olduğunu ilan etmesi esas itibarıyla hilafet merkezinin Uşûrîlere olan yaklaşımının olumsuz olduğu kanaatimizi güçlendirir.

Moğolların saldırıları Salgurluların Körfez'den çekilme kararı almalarına neden olmuştur. Bu açıdan da Uşûrîler bölgedeki Moğol saldırılarının ilk zamanlarında ciddi anlamda kazançlı çıkmıştır.

Uşûrîler, Moğollardan bir gün kendilerinin de zarar göreceklerini düşünmüş olmalıdır ki Memlûklerle iyi ilişkiler kurmuşlardır. Benî Âmir, Memlûklü Sultanı Baybars'a (658-676/1260-1277) bir heyetle gitmiştir. Uşûrî ailesinin önemli isimlerinden Muhammed b. Ahmed b. el-Akdî b. Sinan b. Ğafîle (Akîle) b. Şebâne b. Âmir Memlûkler tarafından güzel ağırlandı. ⁶⁰ İlişkilerinin iyi olmasına rağmen Sultan Baybars'tan sonra aralarına mesafe girmiştir. Moğollar ve Memlûkler savaşırken Tay kabilesinden Âl-i Fadl ve Âl-i Mira, genelde Bahreyn Araplarına, özelde Uşûrîlerin üzerine 684/1285'te saldırmıştır. Mallarını yağmalamışlar ve aralarında liderleri Ali b. Mâcid'in de bulunduğu pek çok kişiyi öldürmüşlerdir. ⁶¹ Kendileriyle araları bozulduğu için Moğollara yaklaşması mümkün olan Uşûrîlere karşı Memlûkler muhtemelen Âl-i Fadl'ı desteklemiştir. Moğollar hem kara hem deniz ticaret yollarına hükmetme politikasına devam etmiş olmalıdır.

Memlûklü sultanları, ticaretlerinin Moğol tehlikesi altında olduğunu düşünerek bunu engellemeye çalışmışlardır. Örneğin Sultan Kalavun; 682/1283'te ve 687/1288'de Hind, Sind, Çin, Seylan ve Yemen tüccarlarına gönderdiği haberde Mısır'a, Şam'a emniyet içerisinde gelebileceklerini ve onlara güzel muamelede bulunulacağını vaat etmiştir. ⁶²

Uşûrîler; bir yandan Moğol akınlarının ilk dönemlerine Moğollarla aralarında düşmanlık olan Memlûklü Sultanı Baybars'la iyi geçinirken diğer yandan da sınırları Yemen'e kadar dayanan Zafâr'daki Habûzîlerle dostane ilişkiler kurmuştur. Bu dostluğu göstermek için şu bilgi kayda değerdir: 678/1279'da Yemen'deki Resûlîler Emirliği, Habûzîlerin hâkimiyetindeki Zafâr'a saldırmıştır. Bu esnada Bahreyn beldeleri kuvvetlerinin Habûzîleri kurtarmak için geldiğine dair bir söylenti yayılmış, söylenti Resûlîleri korkutmuştur. Uşûrîlerin yardıma gelecekleri hakkındaki bilgiyi teyit edememekle birlikte böyle bir sözün yayılması aralarındaki dostluk bağını göstermektedir. Bir süre sonra Resûlîler Zafâr'ı ele geçirip Habûzî

⁶⁰ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, 106.

⁶¹ Ebü'l-Fazl Muhyiddîn Abdullâh İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-üşûr fi sîreti'l-Meliki'l-Manşûr*, thk. Murâd Kâmil (Kahire, 1961), 111.

⁶² Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/205.

iktidarını ortadan kaldırınca Uşfûrîler de Resûlîlerle iyi geçinmek için hediyeler göndererek konumlarını güncellemiştir.⁶³ Uşfûrîler Moğolların ne yapabileceğinden emin olamadıklarından kendilerini emniyete almak için böyle davranmış olmalıdır.

6. Uşfûrîlerin Tayyibîlere Bağlı Özerklik Dönemi ve Bu Dönemde Memlûklerle İlişkileri

7/13. asrın sonunda Bahreyn beldeleri Moğollarla doğrudan olmayan yollarla irtibat kurmuştur. Çünkü 692/1293'te İlhanlı hükümdarı Geyhatu Han, Fâris bölgesini ve Kays Adası'nı Tayyibîler Emîrliği'nin lideri Cemâleddin İbrâhim b. Muhammed et-Tayyibî'ye 4 yıllığına ikta olarak vermiştir. Cemâleddin İbrâhim et-Tayyibî mercan, inci, at ticaretinden ve Arap Körfezi ile Hint Denizi arasındaki ticaretten ekonomik olarak oldukça karlı çıkmıştır. Cemâleddin İbrâhim et-Tayyibî, Moğol İlhanlılardan müstakil yöneticinin tüm imtiyazlarını senelik belli bir miktar ödemesi karşılığında elde etmiştir.⁶⁴ Fâris ve Kays Adası idaresinin tesliminden bir sene geçmeden Moğol baskısından kurtularak bağımsızlığını ilan eden Cemâleddin İbrâhim et-Tayyibî, Uşfûrî emîrlerin kendi arasındaki rekabetten yararlanarak Bahreyn adaları, Lahsâ ve Katîf'i ele geçirmiştir. İlhanlı Sultanı Gâzân Hân, Vâsit ve Basra'nın içinde bulunduğu Irak'ı 696/1296'dan başlamak üzere 3 seneliğine Cemâleddin İbrâhim et-Tayyibî'ye ikta olarak vermiştir.⁶⁵ 706/1306-1307'ye kadar süren otoritesindeki dönemde Arap Körfezi ile Hint Okyanusu arasındaki ticareti tekelleştirmiştir. Bunu, Hint sahil şehirlerinde bağımsızlığını ilan eden kardeşi Tâcüddin Abdurrahman et-Tayyibî'nin desteğiyle başarmıştır.⁶⁶ Burada Benî Uşfûr'un diğer siyasal yönetimlerden aldığı gibi Tayyibîlerden de bir ödeme almış olması muhtemeldir.

Cemâleddin İbrâhim et-Tayyibî'nin 706/1307'de vefatından sonra iktidara oğlu İzzeddin Abdülaziz geçmiştir.⁶⁷ Muhtemelen Uşfûrîler, Hürmüz yönetimiyle aralarında gerçekleşen ve 3 yıl süren savaşta onların yanında yer almıştır. Hürmüz ve İzzüddin Abdülaziz et-Tayyibî arasında olan savaşı Tayyibîler kazanmıştır.⁶⁸ Böyle bir dönemde Bahreyn beldelerini de ele geçiren Tayyibîlerin Uşfûrîlerle yaptıkları anlaşmanın niteliği aşığıdaki iki hadiseyle daha iyi anlaşılacaktır.

Mekke Emîrliği'nden kovulan Mekke Şerifi'nin Bağdat'taki Moğol Sultanı Olcaytu Han'a sığınarak yardım etmesi karşılığında kendisine Mekke'nin tâbi olacağını ilan edeceğini söylemesi üzerine Olcaytu Han 716/1316'da 10.000 kişilik bir orduyla Mekke'ye Bahreyn beldeleri üzerinden yürümüştür. Moğolların bu yolu tercih etmesinin sebebi Benî Âmir'in saldırmayacağına dair kendilerini güvende hissetmeleridir. O yıllarda Tayyibîlerin hâkimiyetindeki bu bölgelerde Uşfûrîler,

⁶³ Muvaffakuddîn Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hasen el-Hazrecî, *el-'Ukûdü'l-lü'lü'yye fi târihi'd-devleti'r-Resûliyye*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâli (Beyrut: Dârü'l-Âdâb, 1983), 1/185.

⁶⁴ Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*, 161-162.

⁶⁵ Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*, 202-203.

⁶⁶ Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*, 186.

⁶⁷ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-ensâb*, 217.

⁶⁸ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-ensâb*, 217; Netanzî, *Muntehabü't-tevârîh*, 19-20.

Tayyibîleri yıpratacak saldırılardan vazgeçeceklerini ve ihtiyaç anında askerî kuvvet olarak yanlarında yer alacaklarını taahhüt ederek onlarla her sene ödeme yapmalarını sağlayacak bir anlaşma yapmışlardır. Böylece Moğollar, bölgede Usfûrîlerin saldırılarından emin olarak Bahreyn beldelerini Mekke'ye gitmek için güzergâh olarak seçmiştir. Memlüklü Sultanı Kalavun, Tay ve Âl-i Fadl gibi kabilelerin liderlerine Mekke'ye düzenlenecek saldırıyı haber vermiştir. Ancak ordu yoldayken Olcaytu'nun öldüğü haberi gelince Moğollar dönme kararı almıştır. Tay kabilesi Basra'ya gelerek dönüş yolundaki Moğol ordusuna saldırıp yüklü miktarda ganimet elde etmeyi başarmıştır.⁶⁹ Usfûrîlerin bu olayda isminin geçmemiş olması onların tarafsız kaldıklarına işaret etmektedir. Tayyibîlerle olan anlaşmalarında Moğollara yardım edeceklerine dair bir madde yer almamıştır. Bir süre sonra Tay Emîri, Irak ve Şam'da Muhammed b. Kalavun'a isyan etmiştir. Daha sonra kardeşi Fadl b. İsa Bağdat'a gidip Moğol Sultanı Ebû Saîd b. Olcaytu'ya (1316-1335) sığınmış, Ebû Saîd de ilticasını memnuniyetle kabul edip ona Basra topraklarından vermiştir. Fadl b. İsa ve kabilesinin Basra'ya yerleşmesinden kısa bir süre sonra Usfûrîler 718/1318'de Benî Tay'a saldırarak Basra'dan çıkmak zorunda bırakmışlardır. Fadl b. İsa'nın kardeşi olan Tay Emîri, onu kurtarmak için derhâl yardıma koşarak Benî Usfûr'un üzerine yürümüş ancak savaş olmadan geri dönmüştür. Benî Âmir, geri dönen Tay kabilesinin 10.000 deveden fazla olan malını yağmalamıştır.⁷⁰ Usfûrîlerin Basra'ya yerleşen Tay kabilesine saldırmasının sebebi Memlüklerin bir intikam çağrısı yahut bölgeye hâkim olan İzzeddin b. İbrâhim et-Tayyibî'nin teşviki olabilir. Zira bu topraklar daha önceleri Moğollar tarafından Tayyibîlere iktâ olarak verilmişken Benî Tay'a verilmesi Tayyibîler tarafından hoş karşılanmamıştır.⁷¹ Neticede Usfûrîlerin Benî Tay'ı Basra'dan çıkarması Memlüklerin ve Tayyibîlerin işine yaramıştır. Basra saldırısıyla Memlükler ve Usfûrîler arasındaki ilişki olumlu yönde ilerlemeye başlamıştır. Zira bölgede askerî, siyasi, iktisadi yönleriyle istifade edebileceği benzer güçte başka bir kabile bulunmaması, bölgedeki ticaret ve hac yollarının güvenliğini elinde tutuyor olması Benî Âmir'i üstün kılan etkenlerdendir.

İlerleyen dönemlerde İlhanlı Sultanı Ebû Saîd ile Memlüklü Sultanı Muhammed b. Kalavun barış anlaşması imzalamıştır. Böyle bir dönemde 721/1321'de Basra'dan gelen Iraklı hac kafilesine Usfûrîler 1000 askerle saldırıp yağmalamak istemiş, Memlüklü Sultanı Muhammed b. Kalavun'a ait olduğu anlaşılan kafilenin yoluna devam etmesine müsaade edilmiştir. Bu olay Benî Usfûr'la Memlüklerin arasının ne derece iyi olduğunu göstermiştir.⁷² İbn Fazlullah el-Ömerî de Usfûrîler ile Muhammed b. Kalavun'un ilişkisinin kuvvetli olduğunu, Mısır'a pek çok kez heyetlerle ziyarete geldiklerini, her seferinde en güzel şekilde ağırladıklarını, Us-

⁶⁹ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer* (Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyeti'l-Misriyye, ts.), 4/81; Ebû'l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Alî b. Hüseyin b. Alî b. el-Mühennâ İbn İnebe, *'Umdetü't-tâlib fî ensâbi âli Ebî Tâlib*, ts., 130.

⁷⁰ Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer*, 4/83-84.

⁷¹ Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 99.

⁷² Muhammed b. Kalavun hadiseyi öğrenince Benî Usfûr'un sığırlarına saldırarak karşılık vermiştir. bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 3/35.

fûrîlerin de Muhammed b. Kalavun'la iş birliğinde samimi olduklarını kaydetmiştir.⁷³

Sonuç olarak denilebilir ki 7/13. asrın başlarında bölgede hâkimiyetini arttıran Tayyibîler, Uşûrî Emîrlîği'ni yönetimleri altına almış ve onlarla yaptıkları anlaşmalar gereği belli ödemeler karşılığında ihtiyaç duyduklarında Uşûrîleri kullanmışlardır. Bu durumda Uşûrîler kârlı çıkıyor görünse de Tayyibîler Körfez'deki deniz ticareti gelirleriyle çok daha fazlasını kazanmış olmalıdır. Uşûrîlerin Tayyibîlere bağlı özerkliği aşağıda değinileceği üzere yaklaşık 30 yıl sürmüştür.

İzzüddin Abdülaziz Tayyibî'nin 725/1325'teki vefatından sonra torunları arasında iktidar kavgası çıkmasıyla İncûlular 725/1325-731/1331 yılları arasında denk gelen bir dönemde Şerafeddin Mahmud Şah önderliğinde Fâris bölgesinde hâkimiyet kurmuştur.⁷⁴ Hürmüz Emîri 2. Kutbettin Tehemten de 731/1330'da Kays Adası'nı, Moğol Sultanı Ebû Saîd'in 736/1335'teki vefatından sonra başta Katîf olmak üzere Arap Körfezi sahillerinin önemli bir kısmını işgal etmiştir.⁷⁵ 2. Kutbettin Tehemten, Hürmüz, Kays, Katîf, Bahreyn ve Kalhât'ı ele geçirmiştir.⁷⁶

Bahreyn beldeleri Moğolların nüfuzuna doğrudan girmemiştir. Bu bölgelerin Moğollara tâbi olmaktan kurtuluşunun en bariz delili, Moğolların Basra'yı Benî Tay'a vermesinden sonra Uşûrîlerin 718/1318'de Basra'ya saldırmasıdır.⁷⁷ 721/1321'de Uşûrîlerin bilmeden Memlûklü hac kafilesine de saldırması esas itibarıyla Moğollara yöneliktir. Ayrıca özellikle Sultan Nasır Kalavun döneminde Memlûklerle sağlam bir dostluk kurarken Moğollara mesafeli durmuşlardır.

Dönemin muasırlarından İbn Fazlullah el-Ömerî'nin aktarımıyla bu dönemde Bahreyn beldeleri Uşûrîlerin hükmü altında kalmıştır. Kalkaşendî bu kapalı dönemde Bahreyn beldelerinin hâlâ Arapların elinde olduğunu söylemiştir.⁷⁸ 732/1332'deki Arap Körfezi ziyareti esnasında Katîf, Lahsâ ve Bahreyn adalarına uğrayan İbn Battûta, bu bölgenin yöneticilerinin ismini ve Hürmüz memleketiyle ilişkilerini zikretmemiştir. Bundan dolayı İbn Battûta'nın ziyaretleri esnasında bölgenin kimseye boyun eğmediği yorumu yapılmıştır. Bu yoruma göre İbn Battûta geçtiği şehirlerde emîrliler olmadığı için onlarla görüşmemiştir.⁷⁹

7. Bahreyn Beldelerinin Hürmüz Emîrlîği'nin Eline Geçmesi

Uşûrî Emîrlîği'nin 740/1340'larda 2. Kutbettin Tehemten'in nüfuzuna girmesiyle emîrlik için yeni bir dönem başlamıştır. 2. Kutbettin Tehemten'in kardeşi

⁷³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmüid Han (Haydarâbâd: Meclisü Dâirati'l-Maârifil-Osmâniyye, 1972), 4/313-314, 6/171-172.

⁷⁴ Rıza Kurtuluş, "İncûlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/280-281.

⁷⁵ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-ensâb*, 217; Netanzî, *Müntehabü't-tevârih*, 20-21.

⁷⁶ Ebü Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta* (Beyrut: Dârü's-Şarki'l-'Arabî, ts.), 1/176.

⁷⁷ Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fi a'hbâri'l-beşer*, 4/83-84.

⁷⁸ Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397.

⁷⁹ Humeydân, "İmâretü'l-Uşûriyyîn", 107.

Nizamettin Keykubat 745/1345'te isyan çıkararak yönetimi ele geçirmiştir. Nizamettin Keykubat'ın ölümünden sonra yerine geçen iki oğlu Şâdi ve Şenbe ise iktidarlarını koruyamayarak mal ve askerleriyle kaçıp Bahreyn'e yerleşmiş, daha sonra Kays Adası'nı ele geçirmişlerdir. Tehemten, düzenlediği seferlerle Kays'ı alınca Şâdi, Evâl'e kaçmaya mecbur kalmıştır. İbn Battûta'nın 747/1336'da Hürmüz adasını ziyaret ettiği tarih, kralları 2. Kutbettin Tehemten'in yeğenleriyle harp ettiği döneme denk gelmiştir. Şâdi ve Şenbe, saldırılarıyla Arap Körfez ticaretine zarar vermiştir.⁸⁰ Benî Usfûr'un bu savaşlardaki konumu bilinmemekle birlikte İbn Battûta'nın sözünden anlaşıldığı üzere Şâdi ve Şenbe kardeşler Bahreyn beldelerini istilaya uğraşmış, çok sayıda saldırı düzenlemiş, saldırıların çoğu püskürtülmüş ancak bölgeye çok büyük zararı olmuştur.⁸¹

2. Kutbettin Tehemten'in 748/1347'deki vefatından sonra Şâdi'nin Kays'a saldırısını babasının yerine yeni Hürmüz kralı olan Turanşah durdurmuştur. Bahreyn'e kaçan Şâdi çok geçmeden vefat edince Turanşah, Şâdi'nin küçük oğluna oranın hükmünü vermiştir. Bunun üzerine Şenbe, Bahreyn adalarına gelip yeğenini öldürerek iktidara gelmiş ve kendisine karşı kardeşinin yanında olan tebaaya sert muamelede bulunmuştur. Şenbe'nin yarattığı bu huzursuzluk üzerine Bahreyn adası liderleri onu yönetimden uzaklaştırmak ve adayı asli liderlerine teslim etmek üzere harekete geçmiştir. Bahreyn'de genel hayata ağırlığı olan üç lider olduğu söylenmiştir. Birincisi Benî Âmir'e mensup Usfûrî liderlerinden Ahmed b. Râşid b. Mânî b. Usfûr'dur. İkincisi Ali b. Muhammed el-Behlevân'dır ki Şenbe onu kendisine karşı düşmanca tutum takındığı için hapsetmiştir. Muhtemelen el-Behlevân lakabını alma sebebi onun hac kervanlarında liderlik etmesidir. Hac emîri olduğuna göre Ali b. Muhammed adanın nüfuzlu ve zenginlerinden olmalı, Benî Usfûr liderleriyle ve diğer Arap kabilelerinin liderleriyle de sıkı bağı bulunmalıdır. Üçüncü lider ise el-Emîr Acîb olup saraya girerek Şenbe'yi öldürmüş ve yönetimi ele geçirmiştir. Ali b. Muhammed el-Behlevân'dan bağımsızlıklarını kazanmak için kendisine destek olmasını istemiştir. Behlevân, Evâl Adası'nın Bahreyn beldelerine katılmasını, Benî Usfûr'un yeniden bu bölgeye hükmetmesini istediği için Emîr Acîb'i reddetmiş ve Benî Usfûr'un lideri Şeyh Ahmed b. Râşid'le birlikte Katîf'e gitmiştir. Katîf'in yöneticisi Şeyh Mâcid'den Emîr Acîb'i kovmak ve Bahreyn adasını Katîf'e eklemek için yardım istemişlerdir. Ancak Şeyh Mâcid, asıl hedeflerinin Bahreyn adalarındaki otoriteyi ele geçirmek olmasından şüphelenerek onları reddetmiş ve iktidarı Hürmüz otoritesine vermeyi tercih etmiştir. Bunun için Şeyh Mâcid bu iki lideri tutuklayarak gemiyle Turanşah'a göndermiştir. Humeydân, çalışmasında Hürmüz Kralı Turanşah'ın Bahreyn'de olanları öğrenince deniz kuvvetlerinin başında

⁸⁰ İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta*, 1/211.

⁸¹ İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta*, 1/211. 755/1354 yılında Bahreyn Arapları Basra'ya saldırmıştır. İlhanlı Moğollarına hâlef olan Irak yöneticilerinden Hasenü'l-Kebîr el-Celâyirî, anlaşmalı oldukları Âl-i Fadl şeyhinden yardım istemiştir. İki taraftan çok sayıda adam ölmüş; Âl-i Fadl Şeyhi, Benî Usfûr'a mağlup olmuştur. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-ehebî, *Min züyûli'l-'iber*, thk. Selâhaddîn el-Müneccid (Kuveyt: Matbaatü Kuveyt, ts.), 6/302. Benî Usfûr'un saldırma sebebi, Hürmüz kralının Bahreyn adalarını istilası ile yaşanan siyasi, iktisadi zararı telafi etmek ve beldenin geri kalanındaki emîrlerini kendisine itaate zorlamak olmalıdır.

Katîfe doğru hareket ettiğini, bunun üzerine Acîb'in Turanşah'a itaat edip ondan Bahreyn adalarının iktidarını, Şenbe'yi öldürmesi karşılığında kendisine vermesini istediğini söylemiştir. Turanşah ise bu teklifi reddedip adaya kendi hükmetmek istediğinden onu tehdit etmiştir. Hayatının tehlikede olduğunu anlayan Emîr Acîb, Evâl'in ana limanı olan Menâme'den kaçıp adanın köylerinden birinde gizlenmiş ama gizlendiği yer açığa çıkınca idam edilmek üzere yakalanmıştır. Şeyh Ahmed b. Râşid ve Ali b. Muhammed el-Behlevân'a gelince Turanşah onları serbest bırakmıştır. Bir dönem Bahreyn'i yöneten Turanşah burada istikrarı sağlayınca Katîfe hareket etmiştir. Katîfte kendisini oranın idarecisi Şeyh Mâcid karşılamıştır. Daha sonra Turanşah, Bahreyn beldelerinde işleri istediği şekilde istikrara kavuşturunca Katîften Evâl adasına oradan da Hürmüz adasına gitmiştir. 760-770'li yıllarda olduğunu tahmin ettiğimiz bu olayların tarihine işaret edilmemiştir. Turanşah 772/1370-1371'de vefat etmiştir.⁸² Anlaşıldığına göre Bahreyn beldeleri bu dönemde Hürmüz Emîrlîği'ne bağlı olarak Benî Usfûr tarafından yönetilmiştir.

Nebhânî her ne kadar Evâl Adası'nın Moğol Timurlenk'in yönetiminde olduğunu iddia etse de⁸³ Muînüddîn-i Netanzî başta olmak üzere kimi tarihçilerin konu hakkında bilgi vermemesinden⁸⁴ ve kuvvetli bir deniz filosu olmadan Bahreyn beldelerini ele geçirmenin mümkün olamayacağı tezinden hareket eden Humeydân bunu kabul etmez. Ayrıca 795/1394 yılında Timurlenk'in başarısızlıkla sonuçlanan Basra saldırısından sonra ikinci kez Basra'ya saldırıp burayı ele geçirdiğini ama sonrasında Bahreyn beldelerine doğru hareket geçtiğini bildiren bir rivayet olmasın da bir başka delil olarak sunar.⁸⁵

Anlaşıldığına göre Bahreyn beldeleri 9/15. asır boyunca Hürmüz Emîrlîği'ne tâbi olmaya devam etmiştir. Yine Sehâvî (öl. 902/1497), Kutbettin Fîrûzşah'ı Lahsâ, Katîf, Bahreyn Hürmüz kralı olarak aktarmış⁸⁶ ve yine babası Fîrûzşah'ın iktidarını 819/1417'de yıkan Seyfeddin Mehâr'ı Hürmüz ve Bahreyn'in sahibi olarak tanımlamıştır.⁸⁷ Humeydân Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin *Câmi'ü'd-düvel* isimli eserinden naklen Seyfeddin Mehâr'ın ve Evâl Adası, Uman, Katîf, Kalhât, Hürmüz vb. ele geçirdiğini belirtir. Kalhât yöneticisi Fahredin Turanşah'ın 840/1436-1437'de kardeşi Seyfeddin Mehâr'ın iktidarını yıkan bir isyan çıkardığını, bu isyana, beldelerini Hürmüz iktidarından kurtarmak isteyen Arap liderlerin de destek verdiğini aktarmıştır.⁸⁸ Söz konusu rivayetler bu dönemde bölgenin Hürmüz Emîrlîği'nce yönetildiğinin delillerindendir.

⁸² Pedro Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira, With His "Kings to Hormuz" and Extracts From His "Kings of Persia"*, İngilizceye Çev. William F. Sinclair (London, 1902), 181-186. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 110-111. Netanzî, Turan Şah ismini Yusuf Şah olarak zapt etmiştir. bk. Netanzî, *Müntehabü't-tevârih*, 20-21. Usfûrî ailesi bireylerinin birlikliğini kaybetmesi hakkında bilgi için bk. Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397.

⁸³ Muhammed b. Halife, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye*, 101-103; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 188.

⁸⁴ Netanzî, *Müntehabü't-tevârih*, 21-22.

⁸⁵ Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 112-113.

⁸⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, ts.), 6/175.

⁸⁷ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 10/173.

⁸⁸ Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 113.

8. Usfûrî Emîrliği'nin Yıkılışı

Usfûrî Emîrliği'nin yıkılış sebeplerine, tarihine, kim tarafından yıkıldığına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Öncelikle söylenebilir ki Usfûrî ailesindeki idarecilerin ilk dönemlerdeki uyumlu çalışması ilerleyen yıllarda yerini çatışmalara bırakmıştır. İlk dönemlerde Usfûrîler, Şeyh Ebû Âsım b. Serhan ve Şeyh Manî b. Ali b. Mâcid gibi Benî Âmir'den olan isimlerle dahi uyumlu çalışmıştır. Ancak 8/14. asrın ilk yarısında Şeyh Mânî b. Usfûr'un evlatları arasında bazı çatışmalar yaşanmış ve birlikleri dağılmaya başlamıştır.⁸⁹ Kalkaşendî İbn Fazlullah el-Ömerî'nin sunduğu Bahreyn ve Basra emîrlerinin kabilevi ve siyasi nüfuzlarına göre isim listesini üç grup hâlinde vermiştir. Bu listede Basra Arapları emîrleri ile Usfûrî emîrlerin isimlerini karıştırmıştır. Sözü edilen listeye göre birinci tabakada Usfûrî emîrlerden Mânî b. Usfûr b. Râşid'in iki oğlu yer almaktadır. İsimleri Muhammed b. Mânî b. Usfûr ve Hüseyin b. Mânî b. Usfûr'dur.⁹⁰ İkinci mertebede Mânî b. Râşid'in evlatlarından Bedrân b. Manî b. Râşid, Raşid b. Mânî b. Râşid, Mânî b. Bedrân b. Râşid ve Kelbî b. Mâcid b. Bedrân b. Mânî b. Râşid vardır. Üçüncü mertebede Mânî b. Usfûr b. Râşid'in torunlarından çok sayıda isim vardır. Bu isimler, Zeyd b. Mânî b. Usfûr, Azîm b. Hüseyin b. Mânî b. Usfûr, Ma'mer b. Râşid b. Usfûr, Hilâl b. Yahyâ b. Ma'mer b. Mânî b. Usfûr'dan müteşekkildir.⁹¹ Listede Mânî b. Usfûr b. Râşid'in neslinden gelenlerin sayısının daha fazla olduğu dikkat çekmiştir. Muhtemelen bu sayı fazlalığı iktidar rekabetinde devlete ciddi anlamda zarar vermiştir. Nitekim sağlam kaler inşa etme arzuları bu güvensizliğin bir neticesi olmalıdır.⁹²

Usfûrîlerin yıkılmasında ikinci olarak dış güçlerin etkileri dikkat çekmiştir. Usfûrî liderlerin iktidar hırsları, dış güçlerden yardım talep etmelerine neden olmuştur.

Usfûrîlerin yıkılış tarihi hakkında bir tek İbn Hacer el-Askalânî'nin aktardığı rivayet bulunmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî, Cervânîler Emîrliği'nin son hükümdarı İbrâhim b. Nâsır Cervân'ı anlatırken onların Kureyş kabilesine dayalı Benî Malik'ten olduklarını, Cervân'ın Bahreyn beldelerinden Saîd b. Megâmis b. Süleyman b. Ramîse'yi çıkararak bölgenin tamamına hâkim olduğunu söylemiştir. 705/1305-1306 yılında Bahreyn beldelerini ele geçiren Cervân ölünce yerine oğlu Nâsır, ondan sonra da Nâsır'ın oğlu İbrâhim geçmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin Rafızîlerden olduğunu bildirdiği Cervânîler Emîrliği'ne 820 yılında da Cebrîler son vermiştir.⁹³

Bazı soru işaretleri barındıran bu rivayeti teyit eden başka bir rivayet bulunmamaktadır. İlk olarak olayların muasırı olan İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği 8/14. asrın ilk yarısında Bahreyn beldeleri emîrleri isim listesine göre o yıllarda Bahreyn, Mânî b. Usfûr'un evlatları tarafından yönetilmiştir ve onun aktarımında

⁸⁹ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, 106-107; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397.

⁹⁰ Aynı mertebede Basra emîrlerinden Sadaka b. İbrâhim b. Ebî Dülel de yer almaktadır. bk. Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397.

⁹¹ Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397.

⁹² Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397; Humejdân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 118.

⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/83.

Cervân'ın adı geçmemektedir.⁹⁴ Bir diğer sorun ise İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayetinde geçen ve Rafızî olduğu bildirilen Saîd b. Megâmis b. Süleyman b. Ramîse isimidir. Bu kişinin, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği 8/14'ün ilk yarısına dayanma ihtimali bulunan emîrlerin isim listesinde olma ihtimali vardır.⁹⁵

İbn Hacer'in verdiği tarihe göre Cervân hükûmetinin Bahreyn beldelerindeki başlangıcı 705/1305-1306'dır. Saîd b. Megâmis iktidarının başlangıcına gelince Muhammed Abdülkadir'e göre bu tarih 8/14. asrın başlangıcıdır.⁹⁶ Burada da bazı sorular cevapsız kalmaktadır. Örneğin yukarıda da anlatıldığı üzere Turanşah döneminde Bahreyn'de olan hadiseler gerçekleştiğinde yöneticiler arasında Benî Cervân zikredilmez. İbn Hacer'in aktarımına göre Benî Cervân'ın iktidarı 705/1305'te başlamış, ondan sonra yerine oğlu Nasır, Nasır'dan sonra da torunu İbrâhim iktidara gelmiştir. Aktarıldığına göre İbrâhim b. Nasır'ın Katîf'teki iktidarı 820/1417'de de devam etmektedir. Bu üç idarecinin en az 115 sene yönetimi göz önüne alındığında ortalama idare süreleri 40 yıl olmuştur ki bu kısmen güç bir ihtimaldir. Sonuç olarak denilebilir ki Usfûrîler Emîrliği Cervânîler tarafından,⁹⁷ 100-150 yıllık bir iktidar döneminden sonra 8/14. asrın son çeyreğinde yıkılmış olmalıdır.⁹⁸

Sonuç

Tarihte Bahreyn beldeleri olarak bilinen Evâl adası, Lahsâ ve Katîf şehirleri; haklarında yeterince bilgi bulunmaması başta olmak üzere çeşitli sebeplerden araştırılmamış ve bu yüzden bölgedeki siyasi hadiseler kapalı kalmıştır. Bölgede yaşayan kabilelerden bahsedilmemesi buradaki Arapların siyasi etkilerinin olmadığının düşünülmesine neden olmuştur. 7/13-8/14. asırlarda Bahreyn beldeleri üzerinde bir çalışma yapılmamış olması bölgenin tarihte herhangi bir siyasal-toplumsal hadiseye tanıklık etmediği intibayı uyandırmaktadır.

Sanıldığı gibi aksine bölge, Basra Körfezi'nden Hürmüz Boğazı yoluyla Hindistan'a uzanan deniz ticaretini ele geçirmek isteyen pek çok siyasi aktörün çatışmalarına sahne olmuştur. İnci dalgıçlığı, balıkçılık vb. gibi ticari kalemler, pek çok devletin iştahını kabartmıştır. Benî Âmir başta olmak üzere bölgede yaşayan Arapların siyasi hadiselerde varlığı göze çarpmıştır.

Benî Âmir'den gelen Usfûrîler, Uyûnîlerden sonra 651/1253-1254'te yönetime geçmiş ve çevrelerindeki pek çok siyasi güçle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunların arasında Salgurlular, Moğollar, Tayyibîler, Habûzîler ve Memlûkler vardır. Usfûrîler, karşılarındaki güçlü siyasal oluşumlara kendilerini, bölgeyi iyi bilmenin avantajıyla gerçekleştirdikleri yağma türü saldırılarla ve hac-ticaret yollarının emniyetinin sağlanması için tek adres olmaları hasebiyle kabul ettirmişler;

⁹⁴ Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397.

⁹⁵ Bu kişinin Mekke Şerifi'nin neslinden gelebileceği ihtimali ve bu ihtimalin zayıflığı hakkında yorumları için bk. Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 121.

⁹⁶ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 119.

⁹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, 1/83.

⁹⁸ Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 122. Kesin bir tarih verilemiyor olması Timurlenk'le birlikte bölgede ortaya çıkan karışıklığa bağlanmaktadır. bk. Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 123.

kimi zaman tam bağımsız kimi zaman özerk olarak iktidarda kalmayı başarmışlardır. Bölgeyi ele geçirmek isteyenler karşısında mağlup olduklarında gerçekleştirdikleri saldırılarla her seferinde iktidarı devralmayı bilmişlerdir.

Moğol akınları da Usfûrî iktidarı için çoğu zaman olumlu etki yaratmıştır. Örneğin bölgede hâkimiyet kurmak isteyenlerden olan Salgurlular, Moğol akınlardan dolayı bölgeyi Usfûrîlere bırakmak zorunda kalmıştır. Yine Usfûrîlerle araları iyi olmayan Abbasiler, Moğollar tarafından yıkılmıştır. Bu gibi pek çok sebepten dolayı Usfûrîlerin Moğol akınlardan önemli ölçüde kazançlı çıktığı söylenebilir. Ancak Usfûrîlerin Moğollarla yakın ilişkiler kurduğu görülmemiştir. Usfûrîlerin bu politikası, kanaatimizce Moğolların güven vermeyen tahripkâr saldırıları sebebiyledir. Deniz kuvvetleri olmadan bölgede hâkimiyet kurmanın mümkün olmadığı tezinden hareketle Moğolların Bahreyn beldelerini ele geçirdiği yönündeki bilgilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

7/14. asrın ilk çeyreğinin sonlarında kurulup 672/1274'ten itibaren yaklaşık 20 yıl Hürmüz yönetimine bağlı özerk bir yönetim sergileyen Usfûrîler, 690/1291'de bağımsızlığına kavuştuktan sonra Moğollar tarafından Bahreyn beldelerinin Tayyibîlere ikta olarak verilmesiyle bir süre sessiz kalmıştır. 8/14. asrın ilk yıllarında Tayyibîler yönetimi devralınca Usfûrîlerin Tayyibîlere bağlı olmak üzere özerklik dönemi yaklaşık 30 yıl sürmüştür. Bundan sonra Hürmüz Emîrlığı'ne bağlı hareket eden Usfûrîler yaşadıkları beldelerde kendi içlerinde özerk bir yönetimi hep ellerinde tutmuşlardır. Bunu, bölgeye yönetici atamak isteyen ve asker bırakan güçlere düzenledikleri ani saldırılarla onları yıpratarak başarmışlardır. Ancak Körfez'de dönen uluslararası ticaret çoğu zaman bu dış güçlerin elinde olmuştur. Usfûrîler ise balıkçılık, inci-mercan dalgıçlığı, hac ve ticaret yollarının güvenlik yönetimiyle ilgili gelirlerle yetinmek zorunda kalmıştır. Zira Körfez ticaretinden daha fazla gelir elde etmek üzere saldırı yaptıklarına dair bilgiye kaynaklarda rastlanılmamıştır. 8/14. asrın başlarında yıkıldığına dair bir rivayet bulunmasına rağmen çeşitli tarihsel gerçeklerden hareketle kanaatimizce 8/14. asrın son çeyreğinde yıkılmıştır. Benî Âmir yine de bölgede varlığını sürdürmüş ve yaklaşık çeyrek asır sonra Cebrîler hanedanlığı iktidarıyla siyasi tarih sahnesine yeniden çıkmıştır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdülcebbar Nâcî. *el-İmâretü'l-Mezyediyye*. Kum: Kütüphanesi-i Tahassusî, 2010.
- Abdülmuhammed Âyetî. *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*. Tahran, 1349.
- Ahsâî, Âl-i Abdülkadir Muhammed b. Abdullah. *Tuhfetü'l-müsteftâ bi târîhi'l-Ahsâî'l-kadîm ve'l-cedîd*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2. Baskı, 1987.
- Ali İbni'l-Mukarreb el-Ahsâî. *Dîvân-ı Ali b. Mukarreb*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1963.
- Ammârî, Fazl b. Ammâr. *İbnü'l-Mukarreb târîhu'd-Devleti'l-Uyûniyye fî Bilâdi'l-Bahreyn*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, ts.
- Bilge, Mustafa. "Hürmüz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/497-498. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bilge, Mustafa. "Katîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/44-45. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bilge, Mustafa. "Lahsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/59-60. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ebü'l-Fidâ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî. *el-Muhtaşar fî aḥbârî'l-beşer*. Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısıriyye, ts.
- Fayda, Mustafa. "Benî Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Gaffârî, Ahmed b. Muhammed. *Târîh-i cihân'ârâ*. tsh. Hasan-ı Nerâkî. Tahran: Kitâbfurûşî-i Hâfız, 1343ş.
- Güneş, İbrahim. "İlk Dönem İlhanlı-Altın Ordu Rekabetinin Sebepleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (Ocak 2022), 69-78.
- Hasbak, Ca'fer Hüseyin. *el-'Irâk fî 'ahdi'l-Moğül el-İlhâniyyîn, el-Feth, el-İddâre, el-Ahvâlü'l-İktisâdiyye, el-Ahvâlü'l-İctimâiyye*. Bağdad: Matbaatü'l-Ânî, 1968.
- Hazrecî, Muvaffakuddîn Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hasen el-. *el-'Ukûdü'l-lü'lü'yye fî târîhi'd-devleti'r-Resûliyye*. thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî. Beyrut: Dârü'l-Âdâb, 1983.
- Hemdânî, Ebü Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb. *Şıfatü Cezîreti'l-'Arab*. Leiden: Matbaatü'l-Beril, 1884.
- Humeydân, Abdüllatif en-Nâsır. "İmâretü'l-'Usfûriyyîn ve Devruha's-Siyâsî fî târihi Şarkî'l-Cezîreti'l-Arabîyye". *Mecelletü'l-Külliyeti'l-Âdâb* 15 (1979), 69-140.
- İbn Abdüzzâhir, Ebü'l-Fazl Muhyiddîn Abdüllâh. *Teşrîfü'l-eyyâm ve'l-'uşûr fî sîreti'l-Meliki'l-Manşûr*. thk. Murâd Kâmil. Kahire, 1961.
- İbn Battûta, Ebü Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh. *Rihletü İbn-i Battûta*. Beyrut: Dârü's-Şarkî'l-'Arabî, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mi'eti's-sâmine*. thk. Muhammed Abdülmuîd Han. Haydarâbâd: Meclisü Dâirati'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1972.
- İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-'İber (Kitâbü Tercemâni'l-'İber) ve divânü'l-mübtede' ve'l-ḥaber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevi's-sultânî'l-ekber*. thk. Halil Şehhâde. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988.
- İbn Inebe, Ebü'l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Alî b. Hüseyin b. Alî b. el-Mühennâ. *'Umdetü't-ṭâlib fî ensâbi Ali Ebî Ṭâlib*, ts.
- İbn Miskeveyh, Ebü Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*. thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî. Tahran: Süruş, 2000.
- İbn Ruzeyk, Humeyd b. Muhammed. *Fethu'l-mübîn fî sîreti's-sâdeti el-Bû Saîdiyyîn*. thk. Muhammed Habîb Salih. Uman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sikâfe, 2016.
- İbn Saîd el-Mağribî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ. *Kitâbü'l-coğrafyâ*. Beyrut, 1970.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1997.
- İbnü'l-Mukarreb, Ali. *Dîvân-ı Ali b. Mukarreb*. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1963.
- İbnü'l-Mücâvir, ? b. Muhammed b. Mes'ûd. *Târîhu'l-müstebsır*, ts.
- İdrîsî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh. *Nüzhetü'l-müstâk fi'htirâkı'l-âfâk*. Lübnan: Âlemü'l-Kütüp, 1989.
- İsfahânî, Hasan b. Abdullah. *Bilâdü'l-'Arab*. nşr. Hamed el-Câsir – Sâlih el-Ali. Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1388.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Kalâ'idü'l-cümân fi't-ta'rif bi-kabâ'ili 'Arabi'z-zamân*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısırî, 1982.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Nihâyetü'l-ereb*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Beyrut: Dârü'l-Küttâbi'l-Lübnâniyyîn, 1980.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Şubhu'l-a'sâ fi şinâ'ati'l-inşâ'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kurtuluş, Rıza. "İncûlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/280-281. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Makrîzî, Ebü Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Merçil, Erdoğan. "Salgurlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/29-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Muhammed b. Halife, Muhammed b. Halife b. Hamed en-Nebhânî et-Tâî. *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fi târihi'l-Cezireti'l-'Arabiyye*. Kahire: Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 2. Baskı, 1342/1924.
- Müdeyris, Abdurrahman Müdeyris el-. *İklîmü'l-Bahreyn fi Asr'i-Abbâsî*. Riyad: Camiatü'l-Melik Su'ûd, Yüksek Lisans Tezi, 1404.
- Nâsır-ı Hüsrev, Ebü Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî. *Sefernâme*. thk. ve trc. Yahyâ el-Haşşâb. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Cedîde, 1983.
- Netanzî, Muînüddîn Netanzî. *Muntehabü't-tevârîh*. nşr. Pervin İstahrî. Tahran: İntişârât-İ Esâtîr, 1383ş.
- Özaydın, Abdülkerim. "Berîdiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/501-502. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Vassâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/558-559. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Rentz, G. "al-Kaṭîf". *The Encyclopaedia of Islam (new edition)*. 4/763-765. Leiden, 1954-2002.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *ed-Ḍav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ḳarni't-tâsi'*. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*. Dimeşk: Dârü'r-Risâlet'il-Âlemiyye, 2013.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Mecma'u'l-ensâb*. tsh. Mîr Hâşim. Tahran: Müessesetü İntişârât-i Emîr-i Kebîr, 1363ş.
- Teixeria, Pedro. *The Travels of Pedro Teixeira, With His "Kings to Hormuz" and Extracts From His "Kings of Persia"*. İngilizceye Çev. William F. Sinclair. London, 1902.
- Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dârü Sâdir, 1995.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Min züyûli'l-'iber*. thk. Selâhaddin el-Müneccid. Kuveyt: Matbaatü Kuveyt, ts.